

משא מואב וכתובת מישע

מחבר: יהודה אליצור

ישעיהו ט"ו-ט"ז, ירמיהו מ"ח

מתוך: מעיינות יום העצמאות ז',
המחלקה לתרבות תורנית בגולה

תוכן המאמר:

פרופ' אליצור דן במשמעות משאות מואב בישעיהו טו-טז ובירמיהו מח. פרופ' אליצור סבור כי בגרעין נבואות אלו נבואת תוכחה קדומה כנגד מישע מלך מואב ובמיוחד כלפי הדברים שחרת במצבת הניצחון בדיבון. זאת תוך כדי דיון ברשימת המקומות המקבילה בחלוקתה ובטיבה בין המקרא והכתובת.

כבר העירו פרשנים והיסטוריונים^[1], כי בין נבואות ישעיהו וירמיה על הגויים תופס מואב מקום הרבה, שלא כערכו וחשיבותו^[2] של עם קטן זה. נבואות ארוכות אלה על מואב מתייחדות בכמה סגולות:

ריבוי שמות גיאוגראפיים. כעשרים שמות מקומות בארץ מואב ובסמוך לה נמנו בדברי ירמיה, ורובם של אותם השמות נמנו קודם בדברי ישעיה. מלבד שמות המקומות כגון דיבון,

נבו, מידבא, חשבון, אלעלה, יהץ, משלב הנביא בדבריו גם שמות גורמים גיאוגראפיים שונים, כגון המישור (ירמיה, מ"ח, ח), הארנון (שם, כ), ואף מליצות הרומזות לשמות מקומות^[3].

גודש זה של שמות, שמקצתם חוזרים פעם ופעמיים, אין במקרא אלא ביהושע ובדברי הימים וכן בפרשיות מקבילות אחדות, שמגמתן מלכתחילה גיאוגראפית או גיניאלוגית^[4]. בספרי נבואה נדירות הן הפרשיות המגלגלות בשמות מקומות, ואף אותן אין להשוות לנבואות על מואב. אמת, בישעיה י', כח-ל מצינו שלושה פסוקים "גיאוגראפיים", אך קל לעמוד על השוני שבין פסוקים אלה ובין הנבואות על מואב. בישעיה י' יש פיסקה קצרה וברורה, המתארת את מסע אשור המתקרב לירושלים. תיאורו של מסע הוא מטבע הדברים עניין למקומות. מובן אפוא שהכתוב מונה את התחנות האחרונות, שבהן מסע אשור שוטף-עובר בארץ בנימין מן הצפון עד הדרום. שמות המקומות, הידועים לכל אדם בירושלים, ערוכים בסדר גיאוגראפי וממחישים את המסע.

לא כן במואב:

"עלה הבית ודיבן הבמות לבכי על נבו ועל מידבא מואב
ייליל בכל ראשיו קרחה... ותזעק חשבון ואלעלה עד יהץ
נשמע קולם" (ישעיה ט"ו, ב-ד).

אין בפסוקים אלה סדר גיאוגרפי ולא תיאור קונקרטי, שהוא קשור
דווקא במקומות אלה. קינות תאניה ואניה אבל אין הם מחייבים ציון
מקומות דווקא. יתר על כן, בספר ירמיה:

"ומשפט בא אל ארץ המישר אל חלון ואל יהצה ועל מיפעת.
ועל דיבון ועל נבו ועל בית דבלתים. ועל קריתים ועל בית
גמול ועל בית מעון. ועל קריות ועל בצרה ועל כל ערי ארץ
מואב הרחקות והקרבות". (ירמיה מ"ח, כא-כד):

אין הכתוב מספר במקראות אלה שום דבר מיוחד הקשור באחת
הערים הנזכרות. בצדק העיר רודולף[5], כי אין להבחין ברשימת
מקומות זו שיטה כלשהי. ואמנם יהצה היא במזרח, מיפעת בצפון,
דיבון בדרום, נבו בצפון וכדומה. אף אין כאן סימנים של מבחן
מקומות לפי חשיבותם, גודלם וכיוצא בהם. הרי זו רשימה כללית
סתמית של מקומות, שאין אתה מוצא בפרטיה אלא מה שבכללה:

"על כל ערי ארץ מואב הרחקות והקרבות".

הדוגמה היחידה בספרי הנבואה, הדומה במקצת לפרשיות אלה,
היא סוף פרק א' במיכה - נבואה קצרה המבשרת פורענות ליהודה
בלשון נופל על לשון ובנויה בעיקרה על שמות של כשנים-עשר
מקומות בשפלת יהודה. ברם, יש לזכור אף כאן כי דברים אלה של
מיכה קצרים בהרבה ממשאות מואב; השמות שהוא דורשם
לפורענות הם שמות מקומות בחבל

מגוריו של הנביא; ודאי התכוון הנביא לרמוז, כי האויב יבוא ליהודה
מן המערב, והשפלה תהיה ראשונה לפורענות; מסתברת דעתם של
החוקרים כי מיכה מבשר כאן את מסע סנחריב בשנת 701[6]. הווה
אומר, גם כאן יש טעם לרשימת המקומות, והחבל הנזכר דווקא
קשור בתוכן הנבואה ובמהלך המאורעות, מה שאין כן בנבואות
המואביות, הרצופות שמות מקומות רבים מכל חלקי הארץ, ללא
קשר ממשי מובן בינם לבין הפורענות, שאף טיבה אינו ברור כל
עיקר[7].

רשאים אנו אפוא להסיק, כי "האופי הגיאוגרפי" של משאות מואב
בישעיה וברמיה הוא יחיד במינו במקרא. כדאי לציין עוד, כי רובם
המכריע של המקומות הנזכרים בירמיה מ"ח (ואף במשא מואב של
ישעיה אין הדברים שונים מבחינה זו) הם בשטח שמן הארנון
צפונה[8], ולא בעיקרה של ארץ מואב, שבין הארנון לבין נחל זרד.

סגולה אופיינית שנייה של משאות מואב היא קדמותם של אלה; יצוקים הם בדפוסים עתיקים. בסיומו של המשא אומר ישעיה (ט"ז, יג): "זה הדבר אשר דבר ה' מאז. ועתה דבר ה' לאמר" וגו', כלומר כל משא מואב שבפרק ט"ו-ט"ז הוא נבואה עתיקה[9], שהנביא חוזר עליה והריהו נותנה, כנראה, עניין לחזון החדש אשר עמו, ואך הפסוק האחרון (ט"ז, יד) הוא נבואה חדשה של ישעיה.

אותה נבואה עתיקה מונחת גם ביסוד משאו של ירמיה, שכן הפסוקים ה, כט-לח שבפרק מ"ח מקבילים לישעיה ט"ו-ט"ז, ויש, כידוע, באותו משא ארוך של ירמיה עוד כמה חלקים, שהם מעין ציטאטות של דברי משל ונבואה קדמונים. פסוקים מה-מו חוזרים על דברי המושלים שבבמדבר כ"א, כח ועל משל בלעם שם כ"ד, יז. פסוקים מג-מד מנוסחים על-פי ישעיה כ"ד, יז-יח, ואף עמוס ב', א-ג וצפניה ב', ח-י נתנו אותותיהם במשא מואב של ירמיה. בצדק הצביע קויפמן [10] על ירמיה כ"ח, ח. אותו פסוק מלמד ברורות, כי נהירים היו לירמיה דברי "הנביאים אשר היו לפני ולפניך מן העולם וינבאו אל ארצות רבות ועל ממלכות גדולות". מסתברת אף הגדרתו של קויפמן שם, כי פרק מ"ח הוא ברובו "אוסף של נבואות עתיקות" [11]... "שהנביא קבע אותן במסגרת דבריו... ונתן בהן משמעות חדשה".

את המקום המרכזי באוסף זה של נבואות עתיקות תופס משא מואב, המובא בישעיה ט"ו-ט"ז, והוא הוא הגרעין העיקרי של פרק זה, היסוד המשותף של נבואת ישעיה וירמיה גם יחד[12]. אותו משא כבר היה, כאמור, בימי ישעיה חזן נושן[13],

"דבר אשר דבר ה' מאז"[14].

מסתבר אפוא, כי פתרון הבעיות הפרשניות[15] ההיסטוריות של נבואות אלה ופשר צביון המיוחד יש לבקש באותו משא קדום של נביא אלמוני, שניבא לפני תקופת ישעיה.

כאמור, ישעיה וירמיה חוזרים על אותו משא, והריהם נותנים אותו עניין לנבואתם שלהם ולמאורעות יותר מאוחרים [16] שבאופק תקופתם וחזונו. משמעותו של אותו משא במסגרת ספר ישעיה - וקל וחומר בספר ירמיה - משמעות סקונדארית היא. ומה היתה אפוא משמעותו הראשונית של המשא? למה התכוון אותו נביא אלמוני בימיו וכלפי מה נאמרו דבריו מלכתחילה?

מלבד הצביון הגיאוגרפי המודגש, מיוחדת נבואה זו גם באשמה הבלתי-רגילה, שהיא מוצאת במואב:

"שמענו גאון מואב, גא מאוד, גאותו וגאונו ועברתו" (ישעיה

ט"ז, ו).

יש כאן הדגשה יתרה של גאוות מואב[17]. חריף יותר הניסוח של ירמיה (מ"ח, כט):

"שמענו גאון מואב, גאה מאד גבהו וגאונו וגאותו ורום לבו".

מפליאה במיוחד התוספת, שמוסיף ירמיה על תיאור יהירותו של מואב הוסף ושנה: "כי על ה' הגדיל" (מ"ח, כו ושם מב). מסתבר, כי גם דבר זה הוא מיסודו של אותו נביא אלמוני קדמון, הכואב כל כך את כאב גאוותו של מואב.

היכן חטא מואב בגאוה ואימתי הגדיל על ה'? דחוק פרושו של רודולף[18]:

"הגאוה על בטחון הארץ, המבצרים וגבורת האוכלוסין יוצרת אווירה של שאננות, ההופכת התנשאות על האל, שאינה לרצונו של ה' אדון כל הארץ".

אין דרכם של נביאי ישראל לדרוש מאומות נכריות, עובדות אלילים, מידות של חסידות כגון אלה, ועל אחת כמה וכמה אין טעם לבשר פורענות וחורבן איום, אך ורק משום שעם נכרי סומך על מבצריו ושמח בחלק נחלתו ובוטח בגבורתו.

אין להבין דברים אלה, כשם שאין להסביר את הרשימה הגדושה מקומות והמשולבת בנבואה, וכן סממנים ורמזים רבים, אלא לאור השוואת הנבואה לנוסח כתובת מישע. השוואה זו תלמדנו על נקלה, כי אותו משא נבואי עתיק שישעיה וירמיה מצטטים אותו אינו אלא תגובה נבואית נזעמת על דברי הרהב של מישע בכתובתו.

על אפס קצהו של הקשר בין הנבואה לבין הכתובת עמד כבר Power[19]. לדעתו, "כי אשית על דימון נוספות" (ישעיה ט"ו, ט) הוא ניסוח אירוני כנגד דברי מישע בכתובתו (שורה 20-21): "ואחזה (את יהץ) לספת על דיבן" וכנגד "ואנכי מלכתי... בקרן אשר יספתי על הארץ" (שורה 28-29). ברם, הוא מסתייג וטוען, שאין קשר ממשי, ספרותי, ישיר בין שני הטקסטים, כי אם קשר של השפעה עקיפה. כדי לבסס קשר עקיף וזעיר זה ולהגיע לפירוש שנון של פסוק אחד, הוא נדחק ל"תקן" באותו פסוק שתי מלים, ואף בכתובת מישע הוא נאלץ להציע קריאה שונה ופחות סבירה מן המקובל בשורה 17-18[20]. והרי אין צורך בכל הדוחק הזה, כדי לגלות את הקשר בין הנבואה לבין הכתובת. אין זה עניין של פסוק יחיד. כל כולה של אותה נבואה קדומה, כלפי כתובת מישע היא אמורה. ואין זה כלל עניין של השפעה קלושה ועקיפה כי אם קשר ישיר וגלוי לעין, המסביר ומבהיר כל אותו משא מתחילתו ועד סופו על כל סממניו וסגולותיו. ישעיה ט"ו-ט"ז (עד פסוק יב) והמקראות המקבילים לכך בירמיה מ"ח, הם מעיקרם נבואת-תוכחה כלפי מישע, ובמיוחד כלפי הדברים שחרת במצבתו בדיבון. חשוב במיוחד אותו ביטוי סתום: "כי על ה' הגדיל" (ירמיה מ"ח, כו, מב). שמו

המפורש של ה' אלהי ישראל לא נמצא עד כה בשום תעודה נכרית ובשום טכסט לא-ישראלי, פרט לכתובת מישע, שבה נאמר: (שורה 17-18) "ואקח משם (מנבו הכבושה) את כלי ה' [21] ואסחב הם לפני כמש". אף-על-פי שלא היתה דעתם של הנביאים נוחה, כנראה, מאותו מקדש מקומי או במה ישראלית שעמדה בעיר נבו בעבר-הירדן[22], הרי היטב חרה להם משהחריבוה המואבים בשם כמוש אלהיהם[23]. את כלי הקודש "סחבו" אל מקדש כמוש, וכאשר חרת מלך מואב כל זאת במצבת אבן הניצבת בעיר ממלכתו לעין כל ונקב שמו המפורש של ה' בתוך דברי הרהב שלו, ודאי היתה הרגשתם של המאמינים בה' והדבקים בו דומה לתגובת חזקיה וסיעתו כמאה שנים אחר כך, כי זו "צרה ותוכחה ונאצה" (ישעיה ל"ז, ג). אכן "על ה' הגדיל" מואב, פשוטו כמשמעו.

ומהו "גאון מואב, גאה מאד, גבהו וגאונו וגאותו ורום לבו"? הווה אומר: אותה מצבה המדברת עזות:

"כי השעני (כמוש) מכל המלכן וכי הראני בכל שנאי... (שורה 4) וארא בה (במלך ישראל) ובביתה וישראל אבד אבד עלם (שורה 7)... אנכי בנת קרחה... ואנכי בנת שעריה ואנכי בנת מגדלתה ואנכי עשתי... ואנכי כרתי המכרתת לקרחה באסרי ישראל... [24]אנכי בנת ערער ואנכי עשתי המסלת... אנכי בנתי בת במת... אנכי בנתי בצר... אנכי מלכתי... ואנכי בנת את מהדבא..." (שורה 21-30).

שלוש-עשרה פעמים חוזר המלך המואבי היהיר על המלה אנוכי[25]. אין תימה, שאותה מצבת נאצה בדיבון היתה ביטוי מרגיז של רום-לבב וגאוות-גידוף בעיני נביאי ישראל. מעתה אף לא תפליאנו האריכות ותשומת-הלב המיוחדת למואב דווקא. מובן, שהיסוד הגיאוגרפי-ההיסטורי תופס מקום חשוב בכתובת מישע; הריהי כתובת ניצחון המפרטת את כיבושיו של המלך ואת פעולות הבנייה והשיקום שלו, וטבעי אפוא הדבר, שהוא מונה את מקומותיהם של אותם האירועים. בא הנביא ברצותו להתאים את תוכחתו לנאצת הגאווה של מישע, הריהו משווה לה צביון גיאוגרפי אטירי-פארודי המזכיר את נוסח הכתובת[26].

כחמישה-עשר שמות מקומות מוזכרים בכתובת מישע[27]. שנים-עשר מהם מקומם מעבר לארנון צפונה, היינו בשטח ישראלי להלכה. בירמיה מ"ח [28] נמנו כתשעה-עשר מקומות, כחמישה-עשר מהם מעבר לארנון צפונה.

רשימת המקומות במקרא מקבילה אפוא בחלוקתה ובטיבה לרשימת מישע. יתר על כן, מרבית השמות הנזכרים בכתובת חוזרים בדברי ירמיה. ואלו הם: נבו, קריתים, חורונים, ערוער, דיבון, יהצה, בית דבלתים, בית מעון, קריות (9 מתוך 15).

כיוון שרשימת המקומות בדברי הנבואה אינה, כאמור, אלא סממן סגנוני אירוני, אין הכתוב מונה אותם - במתכוון - בסדר גיאוגרפי ואף אין המאורעות המתוארים קשורים קשר אורגני קונקרטי במקומות הנזכרים; מה שאין כן, כמובן, בכתובת מישע, שבה המקומות הם עיקר, לפי שבהם אירעו המאורעות המתוארים, והם משולבים בדברי הכתובת שילוב הגיוני-ענייני[29].

בתחילת משא מואב בישיעה (ט"ו, ב) נאמר:

"עלה הבית ודיבן הבמות לבכי... בכל ראשיו קרחה." [30]

קל לעמוד על הדמיון האירוני בין דברי קינה אלה לבין תחילת כתובת מישע (שורה 3-4):

"ואעש הבמת זאת לכמש בקרחה ב[מת י]שע"[31].

כוונת הנביא היא בלא ספק: יום יבוא ובמת הישע המואבית תהיה לבמת בכי ובמקום קרחה - הרובע הממלכתי הגאה והמפואר, שבנה מישע בדיבון [32] (שורה 21-25) תהיה אך קרחה של אבל בדיבון.

ומבחינתנו יש עניין רב בכתוב בשורה 7 שבכתובת מישע: "וישראל אבד אבד עלם". תחום נצחונותיו של מישע הצטמצם בדרום עבר-הירדן, ולא היתה לו למישע כל אפשרות לפגוע פגיעה של ממש בממלכת ישראל. אף-על-פי-כן, אולי אין זו התפארות-שוא מוגזמת כי אם חוליה בריב ההיסטורי, בן מאות השנים, בין שני העמים.

פרשת יפתח (שופטים י"א, יב-כח) מלמדת, כי תולדות היחסים בין ישראל לבין שכניהם עמון ומואב, נהירות היו לכל יושבי עבר-הירדן מאז.

מסתבר אפוא כי שירת המושלים הקדומה: ...אבדת עם כמוש... אבד חשבון... (במדבר כ"א, כט-ל) היתה שגורה במשך דורות בפי ישראל למגינת ליבם של המואבים, שהיו רוצים, כמובן, להשכיח זכר מפלתם הגדולה בימי קדם. עתה, עם תבוסת ישראל, הזדרז המלך המנצח להסב אותה שירת מפלה על ישראל לאמור: לא עוד ייאמר על מואב-

"אבדת עם כמוש... אבד חשבון",

כי ישראל הוא אשר אבד אבד לעולם.

הנבואה הקדומה שבפי ירמיה (מ"ח, ח, לו) חוזרת ועונה כנגד המואבים:

"ואבד העמק ונשמד המישר"; "על כן יתרת עשה אבדו"

(השווה ישעיה, ט"ו, ז), כלומר מואב הוא בסופו של דבר האובד. לפיכך חוזר הכתוב בסיומה של הנבואה על כל שירת המושלים העתיקה (מ"ח, מה-מו):

"כי אש יצא מחשבון ולהבה מבין סיחון... אוי לך מואב אבד עם כמוש כי לקחו בניך בשבי ובנתיך בשביה".

כוונת הנביא היא, כי אותה קינה עתיקה (במדבר כ"א, כז-ל) יפה כוחה גם עתה, ודווקא לגבי מואב שסופו עדי אובד. את המלחמה הממושכת בין ישראל למואב ליוותה, כרגיל בהיסטוריה, מלחמת-דברים ואיבת-דורות.

כללו של דבר: ביסודם של ישעיה ט"ו-ט"ז וירמיה מ"ח מונחת נבואה קדומה, שקדמה לישעיה הנביא כמאה שנה. אותה נבואה קדומה היא תוכחת-זעם על דברי הנאצה וההתפארות של מישע כלפי ישראל ואלוהיו[33].

הנביא-המוכיח ידע היטב את נוסח כתובת מישע, ואין בכך שום פליאה. מצבות ניצחון מן הסוג הזה לא היו מרובות בארץ בכלל, והנה במצבה זו מדובר, שלא כרגיל, בה' ובישראל. אין לדעת מי היה אותו נביא קדמון. מכל מקום, יש לזכור כי אלישע ליווה את צבאות ישראל ויהודה בכבשם את מואב (מל"ב ג') והוא מתח על מואב מידת דין קשה וחמורה:

"ונתן את מואב בידכם. והכיתם כל עיר מבצר וכל עיר מבחור וכל עץ טוב תפילו וכל מעיני מים תסתמו וכל החלקה הטובה תכאבו באבנים" (שם ג', יח-יט)[34].

נראית דעתו של אולמסטיד[35], כי נצחונותיו של מישע קדמו (וגרמו) לאותו מסע צבאי ישראל-יהודי למואב, וכי מצבת מישע כבר עמדה אז על עמדה.

אלישע הנביא היה בדרך-כלל מוקף - לפי תיאור הכתוב (שם ב', ד) - תלמידים, "בני נביאים" וכיוצא בהם.

מותר אפוא לשער, כי אותה נבואת-זעם קדומה, שישעיה וירמיה מצטטים אותה, נאמרה תחילה על-ידי נביא או בן-נביא מחוגו של אלישע הנביא, שראה את מצבת מישע בעיניו או ידע את החרות בה מפי עדי ראייה וקריאה. ואולי יש בזה כדי להסביר גם את שאר סגולות האופי המיוחד של אותה נבואה, השונה כל כך משאר דברי ישעיה וירמיה.

[1]ע' למשל, קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, כרך ג', ספר ב', עמ' 419, ובפירושו של סטרין (enaertS) לירמיה (1952 Cambridge Bible), עמ' 272, ובפירושו של רודולף לירמיה, טובינגן 1958, עמ' 257, ועוד.

[2] ישעיה ט"ו-ט"ז; ירמיה מ"ח. לשם השוואה כדאי לציין, כי לעומת פרק בן 47 פסוקים על מואב ניבא ירמיה לבני עמון - עם-אח למואב, הדומה לו מבחינות רבות - 7 פסוקים בפרק מ"ט, וכך בערך לדמשק ולקדר. אף הנבואה הארוכה על אדום (מ"ט, ז-כג) אינה מגיעה לכדי שליש הפרק על מואב. יפה ניסח את השאלה הזאת מנחם דימן (הרן) במאמרו בידיעות החברה לחקירת א"י י"ג 7. אופיינית לענין זה הערתו הביקורתית-הדרשנית של רודולף (בפירושו לירמיה, עמ' 263), כי סיוס נבואת ירמיה על מואב: "עד הנה משפט מואב" (מ"ח, מז) הוא "תוספת המעתיק המשתומם על אריכות הנבואה על מואב". ברם אין אריכות הדברים אלא אספקט אחד, מעין סימן נראה לעין, וכפי שיבורר לקמן יש לבעיה זו צדדים רבים אחרים.

[3] כגון מדמן בירמיה מ"ח, ב, שהוא כנראה כינוי של גנאי נבואי לדימון (ישעיה ט"ו, ט). ועי' גליק, AASOR, 14 (1933/34) עמוד 52, וקרחה (ישעיה ט"ו, ב; ירמיה מ"ח, לז) שידובר בה לקמן. יש מפרשים, כי גם אדמה (ישעיה ט"ו, ט) היא רמז לשם מקום, ואמנם לא תרגמוהו השבעים כי אם העתיקו.

[4] כגון מסעי בני ישראל (במדבר ל"ג), גבולות הארץ (שם ל"ד) וכיו"ב.

[5] שם, עמ' 259.

[6] עי' ב. מייזלר (מזר): מסע סנחריב לארץ יהודה, ארץ ישראל, ב', עמ' 173. זוהי גם דעתו של אליגר (Elliger) במאמרו Die Heimat des Propheten Micha, ZDPV, וכיו"ב עוד.

[7] אופייניים דבריו של קויפמן על משא מואב לישעיה: "אויב יעלה על מואב (לא ברור מאין ולאיזה כוון) וגם בבצורת וחורב תפקד הארץ... יושבי הארץ יברחו לכל עבר" וכו' (תולדות האמונה הישראלית, כרך ג', ספר א', עמ' 225).

[8] חשבון, ערוער, דיבון, חולון, יהצה, מיפעת, נבו, בית דבלתים, קריתים, בית גמול, בית מעון, יעזר, שבמה, אלעלה, בצרה - כולן בשטח נחלת ראובן ומקצתן אפילו בגבול גד, כלומר באותו שטח-מריבה שבין ישראל לבין מואב ועמון מראשית ההתנחלות ועד החורבן, ואך מיעוטן של הערים הן בארץ מואב העיקרית, דרומה לארנון.

[9] כך מעיד הכתוב ואין ממש בסברה של דום, מרטי, גריי ודומיהם, המאחרים נבואה זו עד לימי בית שני ודורשים אותה על כיבוש מואב בידי הנבטים ושאר מאורעות - מהם מאוחרים הרבה יותר - בימי בית שני. וכבר הפריכו סברה זו כליל כמה מן הפרשנים המדעיים. עי' למשל טענותיו המשכנעות של סקינר בפירושו לישעיה Cambridge Bible (1952) עמ' 131, ועי' קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, כרך ג', ספר ב', עמ' 419-410, וכן סגל במבוא המקרא ב', עמ' 299, ההולכים, בצדק, בעקבות המקדימים: סליון, גרסמאן, שטויראגל, דילמן, שטראק, רויס.

[10] תולדות האמונה הישראלית, כרך ג', ספר ב', עמ' 420.

[11] זו גם דעתו של רודולף (שם, עמ' 246).

[12] עי' הגדרתו הקולעת של מנחם דימן (הרן) בידיעות הח' לחקירת א"י י"ג עמ' 8 למטה. אמנם מסקנתו - המפליגה עד התקופה הטרומ ישראלית - אינה נראית לי.

[13] כדאי להזכיר כי Hitzig בפירושו לישעיה מיחס אותו חזון נושן ליונה בן אמיתי.

[14] אין תימה, שסגנון משא מואב שונה מסגנון ישעיה ביתר המקומות, כפי שמעירים הפרשנים (עי' למשל סגל, מבוא המקרא ב', עמ' 298). קולעת הגדרתו של Cheyne (בפירושו לישעיה עמ' 96) כי משא זה כתוב "בסגנון ארכאי".

[15] מבחינה פרשנית קשים מאוד פרקים אלה ולא לחינם כינה פרוקש Jesala I, Procksch Leipzig 1930, את פרק ט"ו-ט"ז בישעיה: "Schmerzskind der Exegese".

[16] טיבם של מאורעות אלה הוא נושא חשוב לעצמו, החורג ממסגרתו של מחקר זה.

[17] מידה נפשעת זו הופכת בנבואה המאוחרת יותר למוטיב גנאי קבוע, אופייני למואב (ישעיה כ"ה, יא; צפניה ב', ח-י - משתף בה גם את עמון, אחי מואב). אולם ראשיתה ומקורה של אשמה זו היא בנבואת האלמוני, קודמו של ישעיה. וכאן עדיין אין זה מוטיב, כי אם תגובה נבואית זועמת על התנהגותו של מואב דווקא במקרה מסוים.

[18] שם, עמ' 262. הוא מבחין משום-מה בין פסוק כו, ששם אין אותו ביטוי, לדעתו, אלא "קנטור לאומי קטנוני" (ניסוח אפייני לגישה הפסיבדו-הומאניסטית של הפרשנות הפרוטסטנטית הגרמנית; ועי' בפירושו של Giesebrecht לירמיה - 1894 - עמ' 238), ואילו בפסוק מב הוא "יוצא ממעמקי ידעת אלהים הנבואית". אין להבין הבדלה מופלגת זו על שום מה, כשם שאין להבין מפני-מה מחייב הנביא את מואב (דווקא ביראת ה' צרופה ובמידות נעלות בלתי-מצויות ועל שום מה הוא ניבא לו פורענות נוראה אם לא הגיע למעלה של ענוותנות חסודה).

[19] במאמרו ב- 13 (1932), Biblica, עמ' 438-439.

[20] הוא קורא בפסוק "אריאל" במקום אריה; "אדום" במקום אדמה; ובכתובת במקום "כלי ה'" הפשוט והמוכן הוא קורא "אראלי ה'". כך הוא מגיע להקבלה אריאל-אראלי על-ידי הוספת מלה, שאיננה בנבואה ואיננה בכתובת. עיקר פירושו לאותו פסוק: המואבים התפארו שהוסיפו על ארצם (דיבון) מה שנטלו מארץ נחלת ה', ועתה "נוסף" להם, לפליטיהם, ירושלים (אריאל, שאליה נמלטו) ולשבוייהם אדום (שלשם נשבו). חריפות הפירוש של פסוק יחיד זה אין בה כדי לכפר על ה"נוספות" והתיקונים חסרי היסוד בכתוב והקריאה המיושנת הדחוקה "אראלי ה'". קריאה זו הוצעה על-ידי כמה חוקרים בסוף המאה הקודמת ונדחתה, בצדק, על-ידי העוסקים בכתובת בימינו.

[21] כאן כתוב השם המפורש באותיותיו, בכתב עברי.

[22] עי' דברי מפרשי הכתובת לאותה פסיקה כגון ב- AOT ל- Gressmann או Monuments etc Dussaud: Les.

[23] השווהו למל"א י"ט, י, יד.

[24] עבודת פרך שהעביד את השבויים הישראליים, ועי' בדברי מפרשי הכתובת כנ"ל, בהערה 22.

[25] בצדק הדגישה עובדה זו תלמידתי הגב' רוזנמן בסיכום, שכתבה לקראת אחד התרגילים בנושא זה, בשנת תש"ך.

[26] Giesebrecht בפירושו לירמיה עמ' 238 הרגיש ולא ידע מה הרגיש, בהעירו כי רשימת המקומות בפסוקים כא-כד היא חיקוי (בלשונו "חיקוי לא נאה") לרשימת העמים והמקומות שבפרק כ"ה. אכן חיקוי מכוון יש כאן, אך לא לפרק כ"ה, כי אם לכתובת מישע.

[27] כחמישה-עשר ודוק. קביעת המספר המדויק תלויה בזיהויים, בפירוש רמזים גיאוגרפיים ובמיון השמות לסוגיהם (ערים, חבלים, נחלים, שאר גורמים גיאוגרפיים) והרי זה עניין למחקר מיוחד. והוא הדין לשמות בישעיה ובירמיה.

[28] הרשימה מקבילה כמובן לרשימת המקומות בישעיה ט"ו-ט"ז, אלא שבירמיה היא מלאה יותר. הכתוב מונה, כאמור, כ- 19 מקומות לעומת 15 בכתובת. אולם למעשה נמנו כמה שמות בכתובת פעמיים ושלוש, והכתוב משתדל לשוות לדבריו אותו צביון וצלצול.

[29] ואף זה מחקר לעצמו, שלא כולו הושלם עדיין על-ידי מפרשי הכתובת.

[30] והמקבילה בירמיה מ"ח, לה-לז: "והשבתי למואב מעלה במה... כי כל ראש קרחה". וכנראה קרוב יותר הנוסח שבישעיה לסגנון הנבואה הקדומה. לפיכך בולט יותר הדמיון בינו לבין לשון הכתובת. על הקשר בין "קרחה" בכתובת לבין "קרחה" בנבואה, עמדו מכבר גם אחרים, אך לא פירושוהו כראוי. עי' למשל בנט (The Moabite Stone: (Bennet), 1911 Edinburgh, עמ' 40-43.

[31] מסתבר, כי במתכוון כתוב בישעיה ט"ו, ב "במות" במקום במה, כדי להידמות

לצורה הכנענית-הארכאית במת שבכתובת. ואולי אף הצורה "בליל" (ישעיה ט"ו, א) במקום בלילה אינה אלא חיקוי ללשון הכתובת: "ואהלך בללה" (שורה 14-15), כשם שכל הצורות פתח י' ופתח חירק מקוצרות בלשון מישע, כגון: צהרם (=צהרים), חורנן (=חורונים), קריתן (=קריתים). ולענין לשון הכתובת וסימני ההיגוי המואבי עי' מורג: מישע, ארץ-ישראל ה', עמ' 138.

[32]העיר לי בטובו הפרופסור מזר, כי משמעות המלה "קרח" ברורה עתה. תעודות נזוז מלמדות, כי זו מלה אכדית שפירושה מצודה. קרח של מישע היתה, מפוא המצודה (אקרופוליס) המלכותית שבדיבון.

[33]מן הראוי להזכיר כאן הערה חטופה של צ'יין (Cheyne) בפירושו לישעיה עמ' 97 בשם בישוף ואלש (Walsch), כי "ישעיה וירמיה הכירו את כתובת מישע" שכן שבעה מן המקומות המנויים בדברי ישעיה (ט"ו-ט"ז) נמנו גם בכתובת. ההערה בצורתה זו היא אמנם פשטנית, נאיבית ורחוקה מן הדיוק ומן הביסוס (וכנראה אף ציין עצמו אינו מיחס לה חשיבות) מכל מקום יש כאן ניצן של מחשבה בכיוון הנכון.

[34]לדעת פרופסור מזר (עפ"י שיחה בעל פה) תפסה, בכלל, דמותו של מישע מקום במחשבתם של נביאי ישראל. יש רמזים כי מישע נהפך במידת מה לסמל של שליט, יהיר רשע.

[35]אולמסטיד, History of Palestine and Syria, עמוד 388 ואילך ועי' גם קורניל, of the People of Israel History, עמ' 107. ואף נושא זה דורש דיון מפורט לגופו, וכאן אין מקום אלא לרמז קצר.